

РОЛЬ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ ПРИ ФОРМУВАННІ ГЕОЕКОНОМІЧНОГО Й ГЕОПОЛІТИЧНОГО ВЕКТОРА УКРАЇНИ

Визначено роль експортно-імпортних операцій при формуванні гео економічного й геополітичного вектора України в контексті світового досвіду та сучасних тенденцій розвитку міжнародних економічних відносин. Проаналізовано зовнішньоторговельні операції України і запропоновано ефективні напрямки її зовнішньоекономічної інтеграції.

Определено роль экспортно-импортных операций при формировании геоэкономического и геополитического вектора Украины в контексте мирового опыта и современных тенденций развития международных экономических отношений. Проанализированы внешнеторговые операции Украины и предложены эффективные направления ее внешнеэкономической интеграции.

The article determines the role of export-import operations at forming geo-economic and geopolitical vector of Ukraine in the context of world experience and modern trends of international economic relations progress. The foreign trade operations of Ukraine are analyzed and the effective directions of its external economic integration are offered.

Ключові слова: світове господарство, зовнішньоекономічна діяльність, експортно-імпортні операції, глобалізаційні та інтеграційні процеси, геополітичний простір, зовнішня торгівля.

На сучасному етапі розвитку світового господарства суверенні держави стають свідками глобальних гео економічних трансформацій, що полягають в економізації політики й становленні нових центрів у геополітичному просторі. Для будь-якого уряду все складніше стає приймати рішення щодо реалізації національних інтересів самостійно, тому жодна країна не здатна уникнути участі у глобалізаційних і інтеграційних процесах з метою налагодження тісного економічного співробітництва.

Пріоритетність зовнішньоекономічної діяльності завжди виступала ключовим фактором економічного розвитку держави, а в період активізації глобалізаційних процесів на початку ХХІ століття набуває особливо важливого значення, оскільки є головною передумовою її геополітичної та гео економічної позиції на світовій арені. Найважливішою складовою міжнародних економічних відносин будь-якої країни є її міжнародні торговельні відносини з суб'єктами світового господарства в сфері обміну товарами та послугами саме через здійснення експортних та імпортних операцій. Баланс цих операцій впливає не тільки на платоспроможність держави і визначає її економічні можливості, а й прямо чи опосередковано формує напрями національної участі в міжнародній економічній діяльності та визначає її гео економічний й геополітичний вектор у світовому господарстві.

Про актуальність цієї проблеми на сучасному етапі розвитку економіки України свідчить необхідність її інтеграції в економіку світової спільноти і, перш за все, цей процес повинен передбачати визначення векторів інтеграції й утвердження політики лібералізації чи протекціонізму в зовнішньоторгівельних відносинах.

Дослідженню питань зовнішньоекономічної діяльності на макро- і мікрорівні присвячені праці багатьох вітчизняних авторів, зокрема: О.Бородіної, Т.Зінчук, М.Дудченко, С.Кваші, А.Кредісова, Д.Лук'яненка, І.Сиваченко, В.Школи,

А.Румянцева, Є.Савельєва, А.Філіпенка та ін. Однак у більшості наукових досліджень усі напрацювання в галузі розробки методів організації зовнішньоторговельної діяльності держави, а також вибору оптимальної стратегії її розвитку у світовому господарстві недостатньо враховують вплив геополітичних і гео економічних факторів, у зв'язку з чим потребують подальшого удосконалення.

Метою статті є визначення можливого гео економічного й геополітичного вектора України в умовах глобалізації сучасного світового господарства через призму її зовнішньоекономічних операцій з урахуванням найактуальніших тенденцій розвитку міжнародних торгівельних відносин.

За останні роки суттєво змінилась роль великих країн у геополітичному просторі і, відповідно, співвідношення їх економічних можливостей під впливом глобальних кризових тенденцій. Нові індустріальні країни за темпами економічного розвитку почали випереджати США, Японію й країни ЄС, тому вони не безпідставно претендують на своє місце серед провідних держав на геополітичній карті світу. Сучасні трансформації в світовому господарстві зумовлюють необхідність для національних економік швидко реагувати і пристосовуватись до нових викликів [14, с.345].

З моменту отримання Україною незалежності завжди актуальним залишається питання визначення її геополітичного вектора з урахуванням вигідного гео економічного розташування як основної передумови інтеграції для забезпечення належного місця вітчизняному національному господарству у світовій економічній системі. Саме завдяки зовнішньоекономічному співробітництву України з країнами СНД й ЄС, Азії та Америки вона отримує необхідні для розвитку її народного господарства ресурси, має можливість використовувати фінансовий потенціал міжнародних ринків, а також активно запозичати сучасні технології та ноу-хау, що, з одного боку, стимулює її економічний розвиток, а з іншого – завдяки поглибленню інтеграційних процесів спричиняє зростання залежності від глобальних кризових явищ світової економіки.

Глобальна фінансово-економічна криза, як неминучий результат трансформаційних процесів у світовій економіці, протікала за умов безпрецедентно високої взаємозалежності національних економік, тому загострила економічні суперечності між країнами й суттєво вплинула на кон'юнктуру міжнародних товарних й фінансових ринків [9]. Водночас, для усунення негативних наслідків цих процесів на фоні глобальної фінансової кризи більшість країн, і Україна зокрема, намагається налагодити співробітництво з усіма євразійськими регіональними інституціями та спільно вирішити назрілі проблеми. Свідченням цього є тенденція щодо географічної диверсифікації зовнішньої торгівлі України, а саме підвищення значущості країн ЄС, Азії та Америки у її зовнішньому товарообороті з метою послаблення впливу Російської Федерації на її економічну незалежність.

Враховуючи, що Україна має значні природні ресурси, для неї особливо

важлива інтеграція з країнами Європи і, перш за все, з країнами Європейського Союзу. Однак висока залежність від поставок паливно-енергетичних ресурсів, лісоматеріалів, мінеральної сировини, хімічних продуктів, а також коопераційні зв'язки у сфері машинобудівної, радіоелектронної, авіаційної, оборонної промисловості прив'язують вітчизняну економіку до ресурсозабезпечуючих країн і Росії зокрема, яка виступає найбільш вагомим учасником зовнішньоекономічної діяльності України в експортно-імпортних операціях [8, с.174].

Для формування геополітичного і гео економічного вектора розвитку України слід детальніше дослідити її зовнішньоекономічні відносини з ЄС та Росією, адже саме на торгівлю з країнами ЄС останніми роками стабільно припадає третина українського експорту й імпорту, а російський напрям її зовнішньоторговельних відносин формує чверть українського експорту й третину імпорту [3].

Зовнішня торгівля України у період 2008-2010 рр. розвивалася під впливом двох визначальних подій: членства у СОТ, набутого у 2008 р., та світової фінансово-економічної кризи 2007-2010 рр. [15, с.4]. Членство в СОТ надало національним експортерам низку переваг, пов'язаних зі скасуванням квотування експорту української металопродукції, зменшенням антидемпінгових обмежень тощо. Однак безумовне зміцнення позицій України на зовнішніх ринках не змогло відвернути обвального скорочення обсягів експорту України, що обумовлювалось зниженням попиту на традиційні експортні товари, зокрема металопродукцію, хімічну та сільськогосподарську продукцію. Водночас, на фоні девальвації національної валюти й тотального падіння купівельної спроможності населення відбулось значне скорочення імпорту.

Аналіз щомісячних даних щодо зовнішньої торгівлі товарами України свідчить, що позитивна динаміка експортно-імпортних операцій поступово відновлюється після різкого падіння внаслідок світової фінансово-економічної кризи 2008-2010 рр. Особливо відчутним цей процес став у 2010 році – на початку 2011 року (рис. 1).

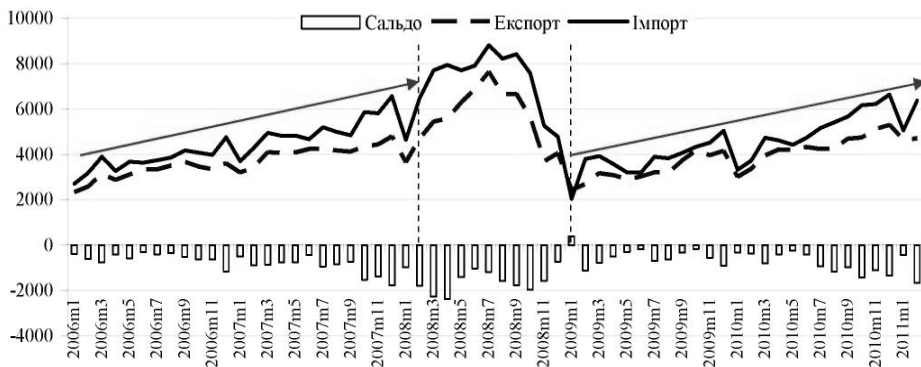

Рис. 1. Динаміка щомісячних обсягів експорту, імпорту та сальдо торгівлі товарами України за період 2006-2011 рр., млн. дол. США [10]

Так, у 2010 році товарний експорт України збільшився на 29,2% порівняно з

попереднім роком і склав 52,2 млрд. дол. США. Зростання експортних поставок відбувалося як за рахунок цінового фактора, так і завдяки нарощуванню фізичних обсягів зовнішніх поставок [15, с.4]. Незначне покращення ситуації з українським експортом пояснюється відновленням зовнішнього попиту, адже за оцінками експертів МВФ, обсяги світової торгівлі у 2010 році зросли на 12%. При цьому варто зауважити, що членство України у СОТ сприяло обмеженню нетарифних бар'єрів щодо українського експорту, а саме: припинено квотування імпорту металопродукції з України до ЄС; скасовано антидемпінгові заходи щодо імпорту карбаміду; нівельовано кількісні обмеження експорту зернових, насіння соняшнику та соняшникової олії, що дозволило експортерам суттєво наростити обсяги експорту даної продукції; зменшилась кількість антидемпінгових та спеціальних захисних розслідувань, від яких потерпають українські металургійна та хімічна галузі.

Водночас, сьогодні все ще зберігається тенденція дефіцитності зовнішньоторговельного балансу, що свідчить про неефективну модель експортної спеціалізації вітчизняних виробників у поєднанні з недостатнім розвитком конкурентоспроможного власного виробництва.

Традиційно прибутковою для платіжного балансу будь-якої країни складовою зовнішньоекономічної діяльності є торгівля послугами, яка в Україні є меншою за сукупним оборотом у 6-8 разів порівняно з зовнішнім товарооборотом, однак саме вона продемонструвала значно вищий опір кризовим явищам світової економіки [15, с.7] (рис. 2).

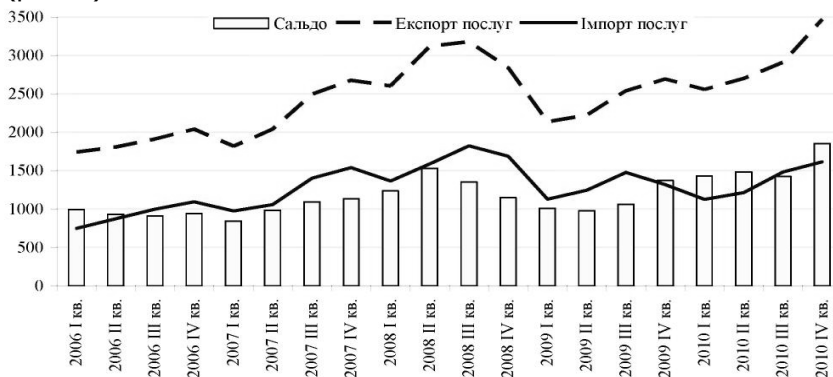

Рис. 2. Динаміка квартальних обсягів експорту, імпорту та сальдо торгівлі послугами України за період 2006-2010 рр., млн. дол. США [11]

Дослідження динаміки квартальних показників (рис. 2) свідчить, що короткострокові коливання в обсягах торгівлі послугами загалом нагадують тенденції товарної торгівлі. Однак слід вказати й на суттєві відмінні риси, які полягають у тому, що торгівля товарами протягом аналізованого періоду давала негативні результати для платіжного балансу країни, тоді як торгівля послугами залишалася вагомим джерелом наповнення валютного ринку, а також забезпечувала нарощування обсягу позитивного сальдо торгівлі.

Сучасний стан розвитку національної економіки України в умовах членства у Світовій Організації Торгівлі та відновлення ділової активності після світової фінансової кризи 2007-2009 років характеризується зміною тенденцій у географічній та товарній (видовій) структурах зовнішньоторговельної діяльності [15, с.8].

Особливістю сучасного етапу розвитку зовнішньоекономічної політики України стає випереджаюче зростання вектора торговельної співпраці з країнами СНД при одночасному зниженні ролі європейського вектора у географічній структурі як експорту, так і імпорту товарів і послуг. Так, питома вага країн СНД в українському експорті товарів у 2010 році порівняно з 2008 роком зросла і склала 36,4% від загального обсягу товарного експорту. Водночас, за цей період відбулося скорочення питомої ваги країн ЄС з 27,1% до 25,4% (рис. 3 (а)). Ще відчутнішою у період кризи стала переорієнтація внутрішнього споживання на продукцію з країн СНД за рахунок скорочення питомої ваги імпорту з ЄС [15, с.9]. У 2010 році частка товарного імпорту з СНД склала 44 % (рис. 3 (б)).

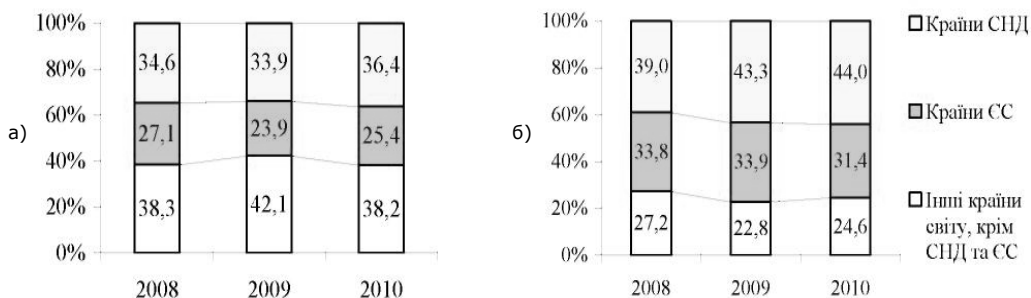

Рис. 3. Динаміка географічної структури експорту (а) та імпорту (б) товарів у 2008-2010 рр., % [11]

Враховуючи дані досліджень, можна стверджувати, що впродовж 2010-2011 рр. найбільшим торговельним партнером України традиційно залишається Російська Федерація, частка якої у товарному експорті та імпорті невинно зростає, причому провідною статтею українського імпорту залишається природний газ. Негативною рисою цієї співпраці є те, що зростання ролі двох провідних торговельних партнерів (Росії і Білорусі) супроводжується наростаючим обсягом від'ємного сальдо торгівлі й відбувається зменшення частки інших країн СНД, товарна торгівля з якими характеризується для України активним сальдо.

Аналіз обсягів й структури торгівлі товарами з країнами ЄС відображає високий рівень залежності внутрішнього ринку України від домінуючих в імпорті товарів з високим рівнем доданої вартості. У кризовому 2009 році різко скоротилися обсяги товарної торгівлі України з ЄС за рахунок суттєвого падіння рівня доходів населення, що обумовило скорочення споживання і зменшення обсягів пасивного сальдо торгівлі. Однак з появою перших ознак відновлення ділової активності від'ємне сальдо торгівлі товарами з більшістю країн ЄС почало зростати. Найбільш відчутно воно зросло у торгівлі з Німеччиною, Польщею, Францією та

Великобританією, на які у сукупності припадає 33 % товарного експорту та 49% імпорту України з ЄС. Водночас, зберігалось активне сальдо торгівлі з Італією та Кіпром, торгівля з Румунією вийшла на позитивний результат лише у 2010 році, а від'ємне сальдо торгівлі з Австрією скоротилось [15, с.9].

Динаміка товарного експорту й імпорту України з північноамериканським й азійським регіоном загалом відображали загальносвітові кризові явища, проте азійський напрямок торгівлі в умовах кризи виявився для України більш сприятливим через підвищення купівельної спроможності громадян у 2010 році й доступну вартість азійських товарів.

Відповідні зміни відбувалися і у сфері торгівлі послугами, а саме: частка СНД у структурі експорту послуг з України різко збільшилася і досягла рівня 48% у 2010 році, що супроводжувалось значним скороченням питомої ваги країн ЄС (з 34,6 % у 2008 р. до 26,8 % у 2010 р.) та інших країн світу (з 29,2 % у 2008 р. до 25,2 % у 2010 р.) (рис. 4 (а)). Трансформація географічної структури імпорту послуг мала аналогічні тенденції: на фоні зростання часток країн СНД та всіх інших країн світу питома вага країн ЄС, хоча й залишалася домінуючою, проте за вказаний період суттєво знизилася з 59,3% до 54 % [15, с.10] (рис. 4 (б)).

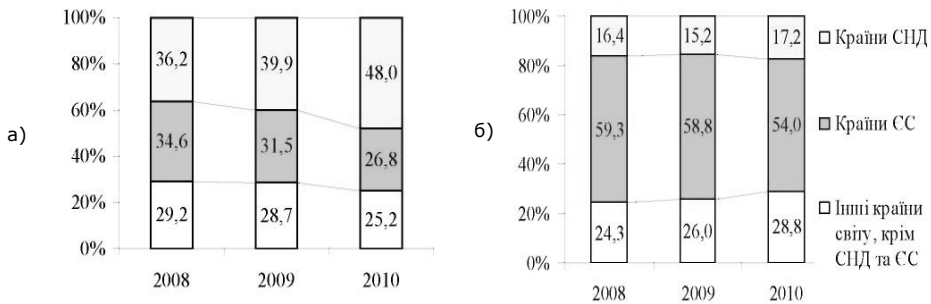

Рис. 4. Динаміка географічної структури експорту послуг (а) з України та імпорту послуг (б) до України у 2008-2010 рр. [11]

Торгівля послугами з країнами ЄС характеризувалася спадаючою динамікою, при цьому винятками стали відносини з Угорщиною та Кіпром. Найбільша частка імпортованих з ЄС послуг припадає на імпорт фінансових послуг з Кіпру та Великобританії. Превалювання імпорту фінансових послуг обумовлюється необхідністю для національного бізнесу залучати фінансові ресурси з міжнародного ринку капіталу й здійснювати пошук шляхів більш лояльнішого оподаткування й фінансового регулювання.

Незначним виявився вплив кризи на торгівлю послугами з країнами Азії та Америки, обсяги якої майже не змінилися протягом аналізованого періоду, однак це вказує на недостатній рівень розвитку зовнішньоекономічних відносин України з країнами цих регіонів, а не свідчить про глобальні тенденції у торгівлі послугами під впливом фінансової кризи.

Вплив світової фінансової кризи суттєво позначився на товарній структурі зовнішньої торгівлі України, довівши недосконалість сформованої одновекторної

моделі експортно-імпорتنих операцій, що робить національну економічну систему вразливою під дією кон'юнктурних коливань на світових ринках продукції (рис. 5).

У розрізі основних товарних груп найбільший внесок у зростання вітчизняного експорту забезпечено продукцією чорної металургії, обсяги закордонного постачання якої збільшились на 42,7% за рахунок зростання рівня цін. Варто також відзначити зростання обсягів експорту продукції машинобудування на 33,3%, що обумовлено збільшенням постачання залізничних локомотивів у 3,1 рази, тоді як експорт сільськогосподарської продукції зріс лише на 4,4%.

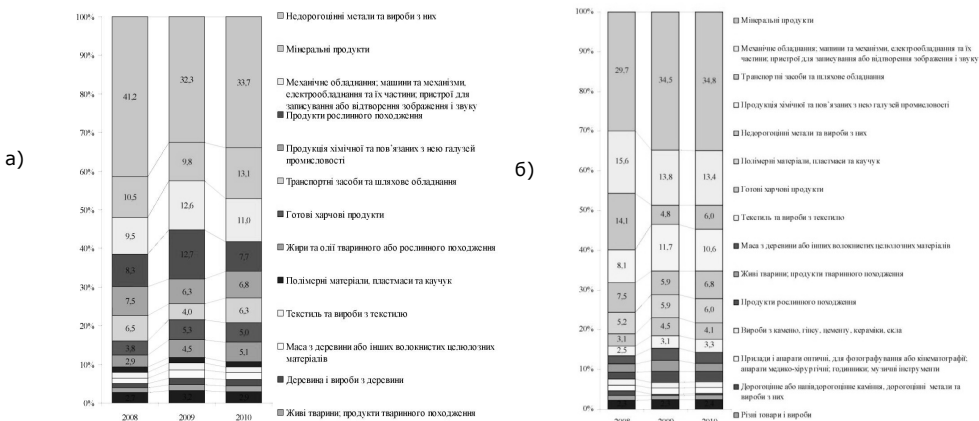

Рис. 5. Товарна структура експорту (а), імпорту (б) України за період 2008-2010 рр.,% [11]

Таким чином, лідерами експортоорієнтованої моделі розвитку стали підгалузі вітчизняної обробної промисловості, а саме: металургія, де частка експорту у реалізованій продукції склала 72,6 %, машинобудування (72,3%), хімічна та нафтохімічна промисловість (59%) [15, с.12]. В цілому, по обробній промисловості, за даними Державної служби статистики України, значення цього показника перевищило 50 % [11].

Суттєве скорочення протягом 2008-2010 рр. питомої ваги у вартісному обсязі експорту найбільш енергетично містких товарів (продукції чорної металургії, хімічної галузі) парадоксально супроводжувалося значним збільшенням питомої ваги енергетичних ресурсів у структурі товарного імпорту (рис. 5). Адже питома вага енергоносіїв у структурі товарного імпорту зростає з 26,7% у 2008 році до 32,3% у 2010 році. У 2010 році обсяг енергетичного імпорту склав 19,6 млрд. дол. США. Однак усе це можна пояснити зростанням цін на газ на 23%, на нафту на 29 %, а також збільшенням обсягів поставок.

Зниження у 2010 році обсягу пасивного сальдо за високотехнологічними статтями торгівлі було наслідком скорочення внутрішнього попиту на іноземні товари виробничого призначення, що обумовлено зменшенням обсягів внутрішнього виробництва під час кризи [15, с.13]. Приріст імпорту інших промислових товарів на рівні 25-40% засвідчив витіснення вітчизняної продукції у

хімічному, металургійному та машинобудівному сегментах внутрішнього ринку.

Вигідне географічне розташування нашої країни та її транзитний потенціал визначають переважання транспортних послуг у зовнішній торгівлі послугами. На транспортні послуги України припадає понад 65% експорту послуг, а за період з 2008-2010 рр. їхня частка зростає і досягла 67,1% (рис. 6 (а)). У структурі експорту транспортних послуг провідне місце належить трубопровідному транспорту, зростання якого на 31,1% було найбільш динамічним, а питома вага у загальному обсязі експорту послуг збільшилась з 21,8 % до 28,9 % за рахунок зниження часток усіх інших видів транспорту [15, с.14].

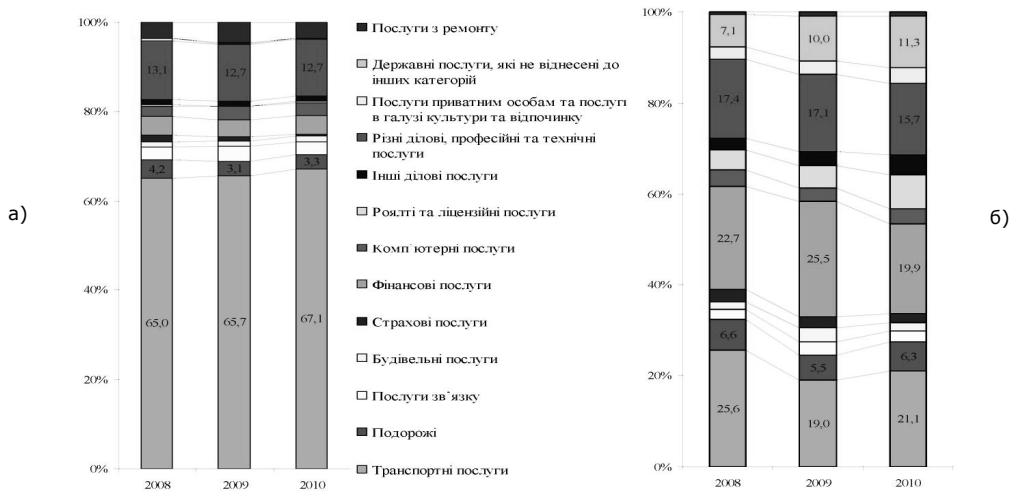

Рис. 6. Динаміка структури експорту (а), імпорту (б) послуг до України у 2008-2010 рр. [11]

Позитивні зрушення у зовнішній торгівлі України за період 2008-2010 рр. спостерігались і у деяких сферах високотехнологічних послуг, а саме зріс експорт: комп'ютерних послуг (+ 23,9%), будівельних послуг (+5,8%), роялті та ліцензійних послуг (+5%), а також послуг зв'язку (+4,3%). Водночас, суттєве скорочення експорту відбулося у галузях: страхових послуг (-68,4%), послуг приватним особам та у галузі культури і відпочинку (-52,6%), державних послуг (-50,1%), подорожей (-22,8%), інших ділових послуг (-8,7%), ділових професійних та технічних послуг (-4,4%), фінансових послуг (-2,3%) [15, с.14].

Видова структура імпорту послуг, порівняно зі структурою їхнього експорту, є більш диверсифікованою (рис. 6(б)). За період 2008-2010 рр. значно зріс імпорт інших ділових послуг (+44,6%), роялті та ліцензійних послуг (+43,5%), послуг ремонту (+36,7%) та державних послуг (+34,3%). Одночасно спостерігалось суттєве скорочення імпорту страхових послуг (-44,4%), транспортних (-30,9%) і фінансових послуг (-26%), комп'ютерних (-25,9%) й різних ділових, професійних та технічних послуг (-23,8%), подорожей (-19%) [15, с.14].

На підставі зазначеного можна зробити висновок про те, що імпорт послуг в Україні є більш високотехнологічним, ніж експорт, адже сукупна його частка хоч і

скоротилася після фінансової кризи, проте залишається на досить високому рівні.

Розглянувши вищенаведені дані, слід відзначити, що в зовнішньоекономічній політиці України існує низка структурних проблем. Ці проблеми виокремлюють й інші науковці: зростання від'ємного сальдо зовнішньоторговельного обороту, низька диверсифікація товарного експорту, не вигідна спеціалізація на світових ринках, висока енергоємність експортованої продукції, невідповідність вітчизняної продукції вимогам міжнародних стандартів, зростання залежності вільної торговельної динаміки від коливань динаміки експорту недорогоцінних металів [12].

Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що проблема формування високоефективної інтеграційної політики України є ключовою, однак двополярність її сучасних геополітичних відносин зумовила неабияку складність при формуванні інтеграційного курсу. Зокрема, коло інтересів економічної інтеграції України можна представити у двовекторному ракурсі. Ключові позиції у цих інтересах належать двом вищим інтеграційним утворенням – ЄС і СНД, які репрезентують не лише економічні, але й політичні позиції країн Заходу і Сходу [8, с.174].

Проте Україна досі чітко не визначила свою зовнішньополітичну стратегію й не обрала геополітичний вектор, хоча заяви про рух до Європи лунають багато років поспіль із вуст політиків. Фактично, наближення України до стандартів ЄС відбувається надто повільно, а будь-які наміри й підписані угоди про співпрацю носять одиничний характер і не підкріплюються відповідними діями. Сучасний економічний устрій ЄС передбачає уніфіковану регулятивну систему, яка являє собою надтонкий інституційний організм, побудований на основі взаємодії близьких за політико-правовими й соціально-економічними параметрами країн, а технічне, правове й фінансове відставання України мало б для цього інтеграційного утворення руйнівні наслідки.

ЄС характеризувався стабільно високими показниками розвитку й стандартами життя лише до моменту вступу низки східноєвропейських країн з низькими макроекономічними показниками, що спричинило внутрішньоекономічні деформації, які на фоні глобальної фінансової кризи дали негативні наслідки у вигляді «асиметричних шоків» [3]: порушилась синхронність у сфері бюджетної, податкової, валютної й грошово-кредитної політики. Тільки завдяки постійним фінансовим вливанням країн-засновниць у банківську систему проблемних країн-учасниць ЄС вдалось уникнути суттєвого падіння курсу євро й стабілізувати ситуацію за рахунок підтягування відстаючих сегментів до високого загальноєвропейського рівня.

Саме тому ЄС не вбачає в Україні потенційного партнера. Для зміни ситуації в країні слід провести системні перетворення в усіх сферах суспільного життя і підтягнути її до рівня економічного розвитку й цінностей країн ЄС.

Проблема інтеграції України у світовий економічний простір є досить складною, її розв'язання можливе лише через прискорення процесу проходження основних

ступенів розвитку економіки ринкового типу, що у свій час пройшли економічно розвинуті країни. Україні необхідні світові економічні зв'язки для того, щоб швидше перебороти фінансову кризу, стабілізувати розвиток продуктивних сил і забезпечити ріст на цій основі життєвого рівня населення.

Перспективним наразі слід вважати російський вектор зовнішньоекономічної політики України, оскільки поєднання науково-технологічних можливостей в окремих галузях дозволить нашій державі реалізувати нові масштабні проекти, створити конкурентоспроможні інновації й розширити ринок за межі обох країн. Адже розвиток України, Росії й інших країн СНД понад 70 років відбувався в одній площині, а інноваційна і технологічна сумісність дозволяє доповнювати виробничі процеси й, за рахунок створення дешевих середньотехнологічних виробів, заповнювати незайняті ринкові ніші.

При цьому Україні слід переглянути структуру експорту й імпорту, оскільки нові глобалізаційні виклики вносять певні корективи в її зовнішньоекономічну політику: вітчизняна продукція сільського господарства буде витіснятися дешевою європейською продукцією в рамках СОТ, металургійні та хімічні товари блокуватимуться дешевими китайськими виробами, а технічне відставання підприємств машинобудування створює повну залежність від імпорту. В той же час, імпорт повинен стати високотехнологічним [1, с.62], а основним постачальником високих технологій – РФ й ЄС [9], оскільки для вітчизняної економіки це єдиний шанс подолання технологічної відсталості й економічного колапсу.

Підсумовуючи зазначене, слід додати, що Україні під час глобальних трансформацій залишатись осторонь інтеграційних процесів небезпечно, тому що сучасне світове господарство стрімко поділяється на різні інтеграційні утворення, які охоплюють десятки країн, що вправно відстоюють власні політичні та економічні інтереси, можуть подолати будь-які кризові явища, диктують умови на світових ринках, а політична й економічна невизначеність України, її інституційне й технічне відставання суттєво послаблюють геополітичні позиції в світі й перетворюють на повністю безправного гравця.

Список використаних джерел:

1. Голованенко Н.В. Особливості експортно-імпортних операцій підприємств України [Електронний ресурс] / Н.В.Голованенко. – Режим доступу: <http://s-journal.cdu.edu.ua/base/2008/v6/v6pp60-62.pdf>.
2. Губіна М.І. Організація експортно-імпортних операцій на підприємстві та шляхи її удосконалення [Електронний ресурс] / М.І. Губіна. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vchnu/Ekon/2009_5_1/202-204.pdf.
3. Гузенко І. Вибір зовнішньоекономічних векторів України: між ЄС та Росією [Електронний ресурс] / І.Гузенко. – Режим доступу: <http://dc-summit.info/temy/jekonomika/40-40.html>.
4. Давиденко В.В. Удосконалення експортно-імпортних операцій підприємства в умовах кризи [Електронний ресурс] / Давиденко В.В., Зубарева О.А. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_1/Zubareva_110.htm.
5. Дагаев А.А. Экономический рост и глобализация технологического развития/ А.А.Дагаев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. – №1. – С.104-106.
6. Кириченко О.А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності: [навч. посіб.] / О.А.Кириченко. – К.: Знання-Прес, 2002. – 384 с.
7. Макогон Ю.В. Зовнішньоекономічна діяльність: організація, управління, прогнозування [підруч.] / Ю.В. Макогон. – Донецьк: Альфа-прес, 2004. – 344с.

8. Михайлишин Л.І. Вектори інтеграції України: в ЄС чи СНД/ Л.І.Михайлишин // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. - Економіка. - 2011. - №3. - С.172-181.
9. Місяць Т. Вплив трансформаційних процесів світової економіки на європейський вектор зовнішньоекономічної політики України [Електронний ресурс] /Т.Місяць. - Режим доступу: http://confiapv.at.ua/publ/konf_16_17_chervnja_2011_r/sekcija_5_ekonomichni_nauki/vpliv_transformacijnikh_procesiv_svitovoji_ekonomiki_na_evropejskij_vektor_zovnishnoekonomichnoji_politiki_ukrajini/17-1-0-969.
10. Офіційний сайт ВТО [Електронний ресурс] / Short-term merchandise trade statistics: Monthly series for some 70 economies. - Режим доступу: http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/monthly_trade_e.xls.
11. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Пасарюк З.О. Динаміка експортно-імпортних операцій підприємств України [Електронний ресурс] /З.О.Пасарюк, І.І.Тисар. - Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2011/Economics/2_82652.doc.htm.
13. Пилипенко С. Основні напрямки вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності /С.Пилипенко// Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. - 2004. - №3. - С. 42-45.
14. Рудницький А.О. Геоекономічні аспекти Чорноморського вектора інтеграції України [Електронний ресурс] /А.О. Рудницький, В.Б.Борунов. - 2008. - С.345-348. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pips/2008/BSEC_2008/Pages%20from%20tom1/0345.pdf.
15. Три роки членства у СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі України у посткризовий період [Електронний ресурс]. - К.: НІСД, 2011. - 72 с. - Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/sot_chl-b062d.pdf.